ZAMONAVIY KITOB DIZAYNI ANALIZI («ҚАНЛЫКӨЛ ЖЫЛНАМАСЫ ҲӘМ ЖАҢА ДЕРЕКЛЕР» KITOBI MUQOVASI MISOLIDA)

O‘teniyazova Manzura
manzuraoteniyazova@gmail.com
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada qoraqalpoq milliy ornamentlarini zamonaviy kitob dizaynida qo‘llash masalasi P. Dáwletmuratovning «Қанлыкөл жылнамасы ҳәм жаңа дерекler» kitobining muqovasi misolida ilmiy-vizual tahlil qilinadi. Tadqiqotda muqovadagi naqshli hoshiya, sarlavha tipografikasi, hududiy fotosuratlar hamda ramziy tasvirlarning kompozitsion muvozanati va semantik mutanosibligi o‘rganilgan. Oltin tusli bezakning vizual-strukturaviy vazifasi va uning milliy-madaniy mansubligini ilmiy asoslash muammolari farqlanadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, kitob muqovasi mavjud yechimini saqlagan holda ornament manbasini aniqlash, grafik elementlar zichligini maqbullashtirish hamda old va orqa muqova yaxlitligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qoraqalpoq ornamenti, kitob dizayni, kitob muqovasi, Qanlıkól, kompozitsiya, tipografika, vizual savodxonlik, hududiy tarix

ANALYSIS OF CONTEMPORARY BOOK DESIGN (USING THE COVER OF THE BOOK “THE KANLYKOL CHRONICLE AND NEW SOURCES” AS AN EXAMPLE)

Oteniyazova Manzura
manzuraoteniyazova@gmail.com
Karakalpak State University named after Berdak

Abstract: This article analyzes the application of Karakalpak national ornaments in modern book design, using the cover of P. Dáwletmuratov’s book “Qanlıkól jylnamasy hám jańa derekler” as a case study. The study examines the compositional balance and semantic consistency of the patterned frame, title typography, regional photographs, and symbolic imagery. A distinction is drawn between the compositional function of the golden ornament and the scientific verification of its national authenticity. Based on the analysis, practical recommendations are proposed to enhance the graphic unity of the front and back covers, verify the historical sources of the ornaments, and optimize element density.

Keywords: Karakalpak ornament, book design, book cover, Qanlıkól, composition, typography, visual literacy, local history

(cc) BY

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Kitob muqovasi nashrning mazmun-mohiyatini vizual tarzda aks ettiruvchi va o‘quvchi bilan dastlabki muloqotni o‘rnatuvchi muhim grafik elementdir. Muqovaga milliy naqsh va bezaklarni kiritish nashrning muayyan madaniy munosabatini ko‘rsatishi mumkin. Biroq, bezak elementlarining kelib chiqish manbasi (etnografik ildizlari) va ularning kitob konseptual mazmuni bilan bog‘liqligi ilmiy yoki estetik jihatdan asoslanmasa, bunday naqshlar o‘zining milliy identikligini yo‘qotib, umumiy sharqona stilizatsiya darajasida qolib ketadi. Qoraqalpoq milliy ornamentikasini zamonaviy polyografiya va kitob dizayniga tatbiq etishda asosiy ilmiy-amaliy muammo - mos etnografik naqshni tanlash hamda uni sahifa tuzilishiga (grid system) mantiqan to‘g‘ri kiritishdan iborat.

Noshirlik faoliyati hamda nashr mahsulotlarini tayyorlashning umumiy masalalari M. O‘teniyazova, Sh. Baltaniyazova va P. Nurjanov tadqiqotlarida ko‘rib chiqilgan [5]. Biroq, kitobni tayyorlash jarayonidagi badiiy-vizual yechimlar, xususan, qoraqalpoq milliy bezaklarini kitob muqovasi va ichki sahifalarga adekvat moslashtirish masalalari alohida va chuqurroq tahlilni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi: P. Dáwletmuratovning «Қанлыкөл жылнамасы ҳәм жаңа дереклер» kitobi muqovasi misolida milliy ornament hamda vizual-fotosuratli elementlarning kompozitsion mosligini tahlil qilish va zamonaviy kitob dizaynini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. TADQIQOT METODLARI (METHODS)

Ushbu tadqiqotda majmuaviy vizual va semiotik tahlil usullari qo‘llanilgan. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi nazariy va metodik asoslarga tayanadi:

Vizual savodxonlik va kompozitsion tahlil: D. A. Dondisning vizual elementlar hamda ularning o‘zaro nisbatlarini anglash nazariyasi [3] asosida muqovadagi elementlarning iyerarxiyasi (nigoh harakati, o‘lcham, rang va zichlik) o‘rganildi.

Tipografik va to‘rli strukturaviy tahlil: E. Luptonning «Thinking with Type» konsepsiyasiga [4] muvofiq, sarlavha tipografikasi, harf o‘lchamlari va sahifa to‘ri (grid) hamda ornamentlarning o‘zaro mutanosibligi baholandi.

Etnografik va komparativ (solishtirma) tahlil: I. Bogoslovskayaning qoraqalpoq milliy kiyimlari (kiymeshek) bezaklariga bag‘ishlangan tadqiqotlariga [1] tayanib, muqovadagi oltin tusli ornamentning haqiqiy milliy amaliy san’at manbalariga moslik darajasi taqqoslandi.

Tadqiqot obyekti va cheklovlar: Tadqiqot obyekti sifatida P.Dáwletmuratovning «Қанлыкөл жылнамасы ҳәм жаңа дереклер» kitobining tayyorlangan old va orqa muqova tasviri («AVANGARD-BASPA») olindi [2]. Kitobning ichki blok sahifalari taqdim etilmagani sababli, tahlil faqat tashqi muqova dizayni bilan cheklanadi.

3. NATIJALAR (RESULTS)

(cc) BY

Olib borilgan vizual va strukturaviy tahlil natijasida muqova dizaynining bir qator estetik hamda texnik xususiyatlari aniqlandi:

Kompozitsion tuzilish va vizual iyerarxiya:

Old muqova vertikal iyerarxiyaga ega: yuqori qismda matnli informatsion blok (muallif va sarlavha), pastki qismda esa hududiy-ramziy fotokompozitsiya joylashtirilgan.

Kitob nomi yirik, to‘q shriftdan foydalanib oqish fonga tushirilgani sababli axborotni o‘qish darajasi ($legibility$) yuqori. Yuqori burchaklardagi simmetrik o‘simliksimon bezaklar matn maydoniga daxl qilmagan holda hoshiya vazifasini bajaradi.

Muqovaning pastki qismida Qanlıko‘l tumani arxitektura obyekti, «QANLIKOL» yozuvli kirish belgisi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi davlat bayrog‘i ranglaridagi tasma hamda siyohdonli par qalam tasvirlari mujassamlangan. Par qalam yilnoma va hujjatli xotira mavzusiga vizual metafora sifati xizmat qiladi.

Ranglar va elementlar zichligi:

Muqovada ko‘k, oq, qora va oltin tuslar yetakchilik qiladi. Yuqori qismdagi oltin tusli ornament va pastdagi oltin par qalam rang jihatidan kompozitsiyani vizual bog‘lab turadi.

Vizual zichlik tahlili shuni ko‘rsatdiki, pastki qismda fotosuratlar, matnlar va bezaklarning ko‘pligi sababli bo‘shliq ($white space$) yetishmaydi, bu esa yuqori va pastki bloklar orasida muvozanatsizlikni keltirib chiqargan.

Old va orqa muqova yaxlitligi:

Har ikkala yuz ko‘k rang foni hamda hududiy fotosuratlar orqali bog‘langan. Biroq geometrik shakllar nisbatida tafovut mavjud: old muqovada to‘rtburchak ramkalar va burchakli bezaklar ishlatilgan bo‘lsa, orqa muqovada fotosuratlar oval shakldagi freymga joylashtirilgan.

Ornamentning identiklik ko‘rsatkichi: Qo‘llanilgan oltin tusli o‘simliksimon naqsh umumiy bezakli hoshiya vazifasini bajaradi. Biroq, unda qoraqalpoq milliy kashtachiligi yoki ornamentikasiga xos bo‘lgan aniq shakliy ko‘rsatkichlar va manba havola etilmagan.

3. MUNOZARA (DISCUSSION)

Olingan natijalar zamonaviy kitob dizaynida milliy ornamentika va tipografik qoidalarni qo‘llash borasida bir qator muhim masalalarni o‘rtaga tashlaydi.

Vizual savodxonlik va muvozanat: D. Dondis ta’kidlaganidek [3], vizual savodxonlik elementlarning joylashuvi o‘quvchi nigohini to‘g‘ri yo‘naltirishini talab qiladi. Muqovaning pastki qismida elementlar zichligining yuqoriligi o‘quvchi e’tiborini chalg‘itadi. Sinov maketlarida pastki o‘ng burchakdagi ortiqcha dekorativ detallarni qisqartirish va fotosuratlar atrofida ko‘proq erkin bo‘shliq qoldirish kompozitsion havoni yaxshilaydi.

(cc) BY

Ornamental autentiklik (haqiqiylik): I. Bogoslovskaya tadqiqotida [1] qoraqalpoq amaliy san'ati bezaklari muayyan buyum va uning funksional tuzilishi (masalan, kiymeshek qismlari) bilan uzviy bog'liqlikda o'rganiladi. Shunchaki egri chiziqli yoki rombsimon shakllarni qo'llash yetarli emas, chunki bunday elementlar ko'plab xalqlar dekorida uchraydi. «Қанлыкөл жылнамасы...» kitobida qo'llanilgan naqsh original etnografik manba (mushak, shashaq, toza naqsh variantlari) bilan tasdiqlanishi lozim.

Tipografiya va to'r iyerarxiyasi: E. Lupton modeliga muvofiq [4], avval tipografik blok va sahifa to'ri belgilanib, ornament shunga mos ravishda ajratilgan maydonga joylashtirilishi kerak. Muqovadagi va kelgusidagi ichki sahifalardagi (titul, bo'lim boshlari) bezaklar bir xil tipografik to'rga bo'ysundirilishi lozim. Old va orqa muqova o'rtasidagi shakliy uzilishni yumshatish uchun old muqovadagi ingichka hoshiya elementini orqa yuzda ham unumli takrorlash tavsiya etiladi.

Texnik va pre-press talablari: Ishchi suratlar asosida yakuniy bosma sifatini (pre-press) to'liq baholash imkonsiz. Yuqori aniqlikdagi original maketda kichik o'lchamli harflar, oltin tusli ingichka chiziqlar o'qilishi va shtrix-kod ($barcode$) atrofidagi texnik talablar alohida bosma sinovidan o'tkazilishi shart.

4. XULOSA VA TAVSIYALAR (CONCLUSION & RECOMMENDATIONS)

Palwanbay Dáwletmuratovning «Қанлыкөл жылнамасы ҳәм жаңа дереклер» kitobi muqovasi hududiy hujjatli xotirani aks ettirish va badiiy-estetik yondashuvni birlashtirish nuqtai nazaridan muvaffaqiyatli harakatdir. Muqovadagi fotosuratlar kitobning mazmuniy yo'nalishini to'g'ri ochib beradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, zamonaviy kitob dizaynini takomillashtirish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalar beriladi:

Ornament manbasini ilmiy asoslash: Muqovada qo'llaniladigan bezaklar qoraqalpoq milliy amaliy san'ati yoki kashtachilik namunalaridan olingan holda manbasi aniqlanishi va grafik faylda uning autentik variantlari saqlanishi kerak.

Vizual muvozanatni ta'minlash: Muqovaning pastki qismidagi grafik elementlar zichligini kamaytirib, sarlavha, fotosuratlar va ramziy tasvirlar orasida erkin vizual bo'shliqni oshirish lozim.

Old va orqa muqova yaxlitligi: Old va orqa yuzdagi shakliy ziddiyatni (to'rtburchak va oval freymlar) bartaraf etish uchun umumiy hoshiya motivlarini orqa muqovada ham qisman qo'llash tavsiya etiladi.

Ichki sahifalar bilan vizual bog'liqlik: Muqovada tanlangan asosiy ornamentik motivning kichik detalini bo'lim boshlari va titul sahifasida takrorlash orqali butun kitobning yaxlit dizayn-konsepsiyasini yaratish maqsadga muvofiqdir.

(cc) BY

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bogoslovskaya I. Kiymeshek // San’at. - 2003. - № 2. - URL:https://sanat.orexca.com/2003/2003-2/history_art4-14/ (murojaat sanasi: 25.10.2026).

2. Дәўлетмуратов П. Қанлыкөл жылнамасы ҳәм жаңа дереклер. - «AVANGARD-BASPA». [Tahlil manbasi: Old va orqa muqova tasviri].

3. Dondis D. A. A Primer of Visual Literacy. - Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1973. - URL: https://mitpress.mit.edu/9780262540292/a-primer-of-visual-literacy/

4. Lupton E. Thinking with Type: A Critical Guide for Designers, Writers, Editors, & Students. - 2nd revised and expanded edition. - New York: Princeton Architectural Press, 2010.

5. O‘teniyazova M., Baltaniyazova S., Nurjanov P. Noshirlik asarlari // O‘rta Osiyo ta’lim va innovatsiyalar jurnali. - 2023. - 2-jild, 1-son. - B. 50-54. - DOI: 10.5281/zenodo.7549804.

(cc) BY